

пра гады сталіншчыны, 50—80-я гг.) і, нарэшце, іх другое адраджэнне, пачатак якога адносіцца яшчэ да гарбачоўскай «перабудовы», але якое прыкметна ўзмацнілася ў яе часы і асабліва — з 90-х гг. Аўтар спыняецца на грамадска-палітычных фактарах развіцця беларускай мовы на працягу XIX—XX стст., падкрэслівае выключнае ўздзеянне іх на фарміраванне руска-беларускага двухмоўя, пры якім беларуская мова няўхільна выпянялася з розных грамадскіх сфер рускай мовай і траціла свой прэстыж, а беларускае насельніцтва русіфікавалася. На багатым фактычным матэрыяле, з прыцягненнем разнастайных статыстычных дадзеных (наколькі іх можна было выявіць у друку) аўтар паказвае, як выпянялася беларуская мова са школьнасці, адміністрацыі, навукі і г. д., як разбуралася яе экалогія ў выніку мэтанаставленага ўмяшання ў моўны працэс дэзінтэграцыі на месцы камуністычнай партыі праграмы на зліццё беларускай мовы з рускай. Здзіўляе асяядаленасць аўтара ў літаратуры па тэме даследавання — айчынай і замежнай. Шырока выкарыстоўваецца ім праца А. Бембеля «Роднае слова і маральна-эстэтычны працэс» (Лондан, 1985). Аўтар апіраецца на шматлікія публікацыі айчынных даследчыкаў, у тым ліку такіх гісторыкаў, як У. Ігнаціўскі, В. Ластоўскі, М. Ермаловіч, А. Сідарэвіч, матэрыялы газет «Літаратура і мастацтва», «Наша слова», «Свабода», «Наша ніва», «Ніва», часопіса «Унія» і інш., працы замежных навукоўцаў М. Банькоўскай-Цюліг, Н. Вакара, П. Вэкслера, Г. Гартмана, К. Гутшміта, А. Макміліна, Э. Энгельгарта і інш.

Другая з памянёных прац удакладняе некаторыя палажэнні першай і падае дадатковы матэрыял (асабліва статыстычны — дзякуючы яго пашырэнню ў сучасным друку). Робіцца гэта ў адпаведнасці з распрацаванай у першай працы канцэпцыяй і паводле той жа схемы падачы матэрыялу. Агляд яго даводзіцца да сярэдзіны 1991 г. Падзеі, што наступілі пасля распаду былога Саветаў Саюза, не змаглі адлюстравіцца ў даследаванні. Тым не менш аўтар здолеў не толькі ўсебакова раскрыць гісторыю першага і другога нацыянальнага адраджэння беларусаў, але і правільна вызначыць сучасную праблематыку беларускага нацыянальнага руху, вылучыць тры задачы, якія ў першую чаргу патрабуюць вырашэння.

Поўнаасцю згаджаючыся з агульнай канцэпцыяй і пабудовай даследавання, хацеў бы выказаць і некаторыя заўвагі. Так, наўрад ці можна ўсур'ёз успрымаць распачатую пры У. І. Леніне ў 20-я гг. «беларусізацыю» як накіраваную на перспектыву акцыю — гэта быў тактычны ход партыі, выкліканы запатрабаваннямі дня, паколькі яе лозунгам заўсёды было зліццё нацыі і моў. Не зусім зразумела выказванне аўтара, што ў 1934 г. руская мова была «ўведзена» як міждзяржаўны камунікацыйны сродак: спецыяльнымі актамі функцыі рускай мовы ў рэспубліках не вызначаліся, так як афіцыйна ўсе мовы ў былым Саветскім Саюзе лічыліся раўнапраўнымі і мелі статус дзяржаўных. Ролю «вялікай рускай мовы» як адзінай дзяржаўнай улады замацоўвалі так званыя «явачныя шпяхам», праз практыку. Няма падстаў сцвярджаць, што разам з хрушчоўскай «адлігай» пачалася лібералізацыя моўнай і культур-

най палітыкі: М. С. Хрушчоў якраз і быў ярым адэптам пашырэння ў рэспубліках рускай мовы і ідэі «зліцця моў». Спасылаючыся на матэрыялы сучаснай нашай прэсы, аўтар гаворыць аб спрэчках, якія вяліся ў 60—80-я гг. паміж акадэмічнымі лінгвістамі і прадстаўнікамі літаратурных колаў па пытаннях моўнага развіцця, у якіх першыя прапагандавалі ідэі «мірнага ўрастання» беларускай мовы ў рускую, а другія адстойвалі яе самабытнасць. Спрэчкі па пытаннях моўнага развіцця і культуры мовы, па сутнасці, ніколі не заціхалі ў грамадстве, але было б занадта прамалінейным уяўляць, быццам разбуральнымі мовай выступалі лінгвісты, якія патрабавалі ад пісьменнікаў захоўваць існуючыя літаратурныя нормы, а літаратары заўсёды супрацьстаялі афіцыйнай моўнай палітыцы; было і наадварот. Наогул у ацэнках сучаснікаў многа суб'ектывага; далейшыя даследаванні зробіць іх больш аб'ектыўнымі, як і ўнясуць удакладненне ў тую статыстыку, якая збіралася ў свой час па недастаткова адпрацаванай метадыцы, а то і зусім скажона.

У гэтым дасканалы вывераным даследаванні сустрэліся і некаторыя дробныя недакладнасці: у першай працы на с. 406 у лік гарадоў, дзе выдавалася манаграфія Я. Ф. Карскага «Белорусы», памылкова аднесена Масква (трэба — С.-Пецярбург); на той жа старонцы Багушэвіча «Дудка беларуская» вызначаецца як зборнік песень (Liedersammlung); на с. 407 Ф. Багушэвіч і Я. Лучына памылкова ўключаны ў адзін рад з тымі пісьменнікамі, якія дзейнічалі ў 1905—1914 гг.; на с. 439 С. Шумкевіч названы старшынёй Беларускага народнага фронту (у другой працы яго пасада пазначана правільна); на с. 442 мовазнаўца Я. М. Камароўскі памылкова названы членам рэдакцыйнай калегіі газеты «Наша слова»; на с. 445 прозвішча каталіцкага іерарха Т. Кандрусевіча падаецца ў форме *Кандрушэвіч*; у другой працы на с. 145 рэвалюцыя 1905 г. называецца Лютаўскай; на с. 160 літаратурны крытык Л. Бэндэ залічваецца да гісторыкаў.

Няма сумненняў, што Г. Бідэр, назапасіўшы такі агромністы матэрыял пра беларускі адраджэнскі рух, прадоўжыць сваё так плённа распачатае даследаванне. Яно не толькі ўзбагаціць славістычную навуку новымі назіраннямі і фактамі, але і саслужыць добрую справу ў далучэнні да распрацоўкі беларусазнаўчай тэматыкі іншых замежных даследчыкаў.

Л. М. Шакун

Белорусско-болгарские языковые параллели. Мн.: Университетское, 1992. 176 с.

Зборнік артыкулаў, які з'яўляецца калектыўнай манаграфіяй лінгвістаў Беларускага і Сафійскага ўніверсітэтаў, прысвечаны памяці знакамітага балгарскага вучонага Светаміра Іванчава, якому належыць ідэя правядзення сумесных даследаванняў па беларуска-балгарскіх лінгвістычных праблемах. У прадмове А. Я. Супруна гаворыцца аб пяці сімпозіумах за апошнія гады, якія праводзіліся папераменна ў Мінску і Сафіі. Пятая сустрэча адбылася ў Мінску ў 1987 г. і была прысвечана 500-годдзю Францыска Скарыны. Матэрыялы зборніка былі абмеркаваны на гэтай сустрэчы лінгвістаў дзвюх краін. Такі

зварот да вытокаў беларускай і балгарскай культур дастаткова актуальны.

Першы раздзел зборніка — «Узаемадзеянне беларускай і балгарскай моваў: гістарычны аспект (XIV—XVIII стст.)» — адкрываецца артыкулам Л. М. Шакуна «Царкоўнаславянская мова ў гісторыі беларускага пісьменства». У ім аўтар узнімае шэраг вельмі важных праблем: аб уласна беларускай літаратурнай мове, аб узаемазвязях беларускага пісьменства XIV ст., царкоўнаславянскай мовы і старажытнарускай пісьмовай традыцыі. Тут цікава было б звярнуць увагу на дзейнасць не толькі Скарыны, але і Грыгорыя Цамблака, прадстаўніц Тырнаўскай школы патрыярха Яўхімія. Вывучэнне яго літаратурнай спадчыны ў значнай ступені садзейнічала б вырашэнню абмяркоўваемых праблем. Н. Іванова выступае з артыкулам «Рэфармацыя ў гісторыі літаратурнай мовы паўднёвых і ўсходніх славян». Аўтар спыняецца на асаблівасцях мовы перакладаў Ф. Скарыны і прыходзіць да цікавага вываду: «Гэтая моцная варыятыўнасць лексікі з'яўляецца, па сутнасці, лютэраным адбіткам складаных пераўтварэнняў у сферы духоўнай культуры, дзе ўзаемадзеянніваюць сярэдневяковыя, гуманістычныя і рэфармацыйныя тэндэнцыі» (с. 26). Думка аб тым, што Рэфармацыя пераўтварыла ўсе сферы культуры славян, нам здаецца занадта катэгарычнай. Калі гэта справядліва для заходнеславянскіх земляў, то для Масквы наўрад. Вынікі працы М. Младэнавай адлюстраваны ў артыкуле «Роля Скарыны ў развіцці кантактаў паміж славянскімі кніжнымі мовамі». Яна прыходзіць да шэрагу важных вывадаў: Ф. Скарына, праводзячы асветніцкую работу, выдзіць з вузкіх канфесійных рамак, аб чым сведчыць змест яго прадмоў і паслямоў; значэнне справы Ф. Скарыны не абмяжоўваецца толькі гісторыяй беларускай мовы. У самым пачатку артыкула «Мова твораў Клімента Охрыдскага і Ф. Скарыны» М. А. Муталімава піша: «Клімент Охрыдскі і Францыск Скарына — два імені, цесна звязаныя са станаўленнем і развіццём славянскай кніжна-пісьмовай традыцыі, культуры» (с. 35). Гэта, бадай, усё, што можна сказаць у агульных рысах аб ролі, якую адгравалі два славянскія дзеячы ў культурным жыцці славянства. Але яны жылі ў розныя часы, у розныя месцах, у розныя асяроддзях і вырашалі, у рэшце рэшт, розныя праблемы і рознымі сродкамі. Пагэтакму супастаўляльны разгляд моваў іх твораў мы не можам прызнаць карэктным. А. Я. Супрун выступае з артыкулам «Рэфлексы злучэнняў *tj, *dj і *kt(i) у Ф. Скарыны». Як і ў іншых працах А. Я. Супруна, пераказнаўчасце вывадаў будзеца на філалагічных доказах, якія ўлічваюць узаемаабумовленасць якасных і колькасных фактараў. У прааналізаваных рэфлексах (іх больш за 500) у мове Ф. Скарыны выразна адлюстраваліся асаблівасці моўнай арганізацыі яго твораў. Аўтар артыкула «Філалагічныя праблематыка прадмоў у выданнях Францыска Скарыны» Н. Б. Мячкоўская прадпрымае арыгінальную і ўдалую спробу стварэння аблічча Ф. Скарыны шляхам аналізу плана зместу яго прадмоў, у якіх галоўная ўвага звяртаецца на філалагічныя тэмы, дэмініруе пафас асветніцтва. Ф. Скарына абараняе права перакладу рэлігійных кніг на мову любога народа (кірыла-мефодзіўская традыцыя), знаёміць чытача з

вучэннем аб Логасе; ён пурэецца містыкі ў падыходзе да тэксту, выкарыстоўвае меркаванні Іаана Экзарха Балгарскага, прадстаўнікоў Тырнаўскай школы і інш. Артыкул Я. Л. Трэмбавольскага «Аб аўтарстве і мове «Азбучнай малітвы» — адзіная праца тэксцэлагічнага характару. Аўтар атрыбуе «Азбучную малітву» Канстанціну Філасофу (а Г. Папоў, К. Куюеў і З. І. Зыкаў лічаць, што гэты тэкст створаны Канстанцінам Праслаўскім). Разважанні аўтара цяжка прызнаць у якасці доказаў, бо яны арыентаваны не на канкрэтны тэкст, а на агульныя праблемы тэалагічнага парадку, гэтавольная інтэрпрэтацыя плана зместу і часткова плана выражэння трох радкоў малітвы (30, 31 і 32).

Другі раздзел зборніка мае заглавак «Супастаўляльны аналіз лексіка-граматычных асаблівасцей балгарскай і ўсходнеславянскіх моў». Д. Станішава ў артыкуле «Тыпалагічная характарыстыка прыназоўнікаў з улікам гістарычнага рэтраспектывы» аналізуе сінтаксічную мадэль «дзеяслоў + прыназоўнік + імя», якая выражае альбо мэтавую і аб'ектную семантычныя прыкметы, альбо аб'ектна-фінальныя адносіны. Звычайна семантычны аб'ём балгарскіх прыназоўнікаў шырэйшы за рускія адпаведнасці. Гэта лагічнае следства балгарскага аналітызму. У артыкуле пераказнаўчасце паказаны адзін з адрозненняў у структуры рускіх і беларускіх прыназоўнікавых канструкцый ад балгарскіх. Л. Лашкавай напісаны артыкул «Сістэма прыназоўнікава-тэмпаральных канструкцый», у якім абмяркоўваецца пытанне аб функцыянаванні ў балгарскай і беларускіх мовах канструкцый, якія маюць у якасці часовых арыентаў назвы падзей (*вайна* і інш.), пары года (*лета*, *зіма* і інш.), частак сутак (*вечар*, *раніца* і інш.), храналагічных адзінак (месяцы), слоў тыпу не-дзя і інш. Цікавы вывад робіць аўтар: пры выражэнні тэмпаральнасці ў беларускай мове значымымі з'яўляюцца не толькі прыназоўнікі, але і складаныя марфемы, а ў балгарскім — членныя формы імёнаў. Б. Ю. Норман у артыкуле «Клічная форма» засяроджваецца на асаблівасцях функцыянавання вакатыву, на прычынах адмірання клічнай формы». У сучаснай балгарскай мове, як вядома, — гэта жывая моўная з'ява, яе не закрануў аналітызм. Напэўна, трэба гаварыць не аб адміранні вакатыву ў балгарскай і іншых славянскіх мовах, а аб змяненнях у плане выражэння гэтай формы. Артыкул М. Віларавай-Ангелавай «Ужыванне тэмпаральных прыслоўяў» прысвечаны супастаўленню сродкаў з тэмпаральнай семантыкай у балгарскай, рускай і беларускай мовах. У балгарскай мове прыслоўі, якія абазначаюць абмежаваныя з двох бакоў часовыя адрэзкі ў межах сутак і года, адрозніваюцца «павышанай ступенню лексікалізацыі і граматыкалізацыі, з чым звязана іх больш вузкая спецыялізацыя і больш жорсткія абмежаванні спалучальнасці» (с. 111). Аднак няясна, чаму пры супастаўленні разам з адзінкамі нейтральнага стылю пошм, днём і інш. выкарыстоўваюцца дыялектызмы *ношя*, *ля-тос(ка)*, *зимъс(ка)*, народнае слова *есенес(ка)*. С. Стойчаў выступае з артыкулам «Асновы назоўнікаў з памяншальным значэннем». У сучаснай балгарскай мове суфікс -ета можа далучацца і да назоўнікаў, якія не абазначаюць маладыя істоты, не выражаюць катэгорыю памяншальнасці (*море* — *морета*, *аташе* — *аташета* і інш.),

утвараючы групы назоўнікаў ніякага роду з разнастайнай семантыкай. У беларускай мове адпаведныя асновы валодаюць строга акрэсленай семантыкай — абазначаюць толькі маладыя істоты, тыпу кот — кацяня. Два артыкулы зборніка прысвечаны аднолькавай праблеме, але асвятляюцца па-рознаму двума аўтарамі: У. А. Карпаў — «Усходнеславянскі інфінітыў і яго адпаведнасці ў балгарскай мове» і А. М. Калюта — «Балгарскія да-канструкцыі ў псіхалінгвістычным эксперыменце». У. А. Карпаў зыходзіць з вызначэння інфінітыва як формы, якая адлюстроўвае нявызначанасць працэсу. Нявызначанасць выражаецца і пыталымі словамі хто, где, когды, зачым і інш. Гэта звязвае гэтыя словы з інфінітывам. Дзеіца колькасна-якасная класіфікацыя адпаведнасцей у балгарскай, беларускай і рускай мовах. Даследаванне А. М. Калюты будзе на эксперыменце з 524 носьбітамі балгарскай мовы, а таксама на матэрыяле слоўніка «Балгарскі нормы на словесны асоцыяцыі. София, 1984». У працы Д. Сававай «Сказы з пыталымі часціцамі» выкарыстоўваецца класіфікацыя пыталых сказаў, распрацаваная П. Растанам. Кіруючыся вынікамі даследавання, аўтар будзе схемі сўадносін балгарскіх і беларускіх часціц і прыходзіць да вываду аб значных адрозненнях у супастаўляльных сістэмах. А. К. Кіклевіч у даследаванні «Сінтаксічныя канструкцыі з сіметрычнымі прэдыкатамі» класіфіцыруе прэдыкаты, улічваючы адносіны прэдыката да мноства індывідаў. (Параўн.: Іван сябруе з Паўлам. — Іван і Павел сябруюць.) У супастаўляемых мовах па-рознаму выкарыстоўваюцца сінтаксічныя канструкцыі з сіметрычнымі прэдыкатамі. У працы Я. Быч-

варава «Канектары са значэннем «давыражэння» абмяркоўваецца праблема канектараў — сродкаў сувязі сказаў у тэксце, якія маюць значэнне «давыражэння»: балг. *всъщност*, бел. *па сутнасці* і г. д. Аўтар разглядае сукупнасць беларускіх адпаведнасцей балгарскім канектарам і ілюструе іх прыкладамі.

У апошнім раздзеле зборніка — «Фанетычны строй беларускай і балгарскай моваў» — знаходзім артыкулы У. Б. Жураўля «Сістэма зычных фанем» і І. Гугуланавай «Галосныя фанемы: аўтаматычныя чаргаванні націскных і ненаціскных адценняў». У. Б. Журавель аналізуе фанемны склад балгарскай і беларускай літаратурных моваў, зыходзячы з трох крытэрыяў: 1) наяўнасць мінімальных пар; 2) пазіцыйная незалежнасць гукавай адзінкі; 3) функцыянальная нагруканасць гукавай адзінкі. У балгарскі кансанантызм уваходзяць 36 цэнтральных і 3 перыферычных фансмы. І. Гугуланова дае падрабязнае апісанне аўтаматычных чаргаванняў націскных і ненаціскных адценняў у балгарскай і беларускай мовах. Галоўная ўвага адводзіцца фанемам [e] і [o]. Разглядаючы напрамкі рэдукцыі гэтых фанем, аўтар прыходзіць да шэрагу каштоўных вывадаў.

Манаграфія, якая рэцэнзуецца, — калектыўная праца вядучых беларускіх і балгарскіх філолагаў. Мы лічым, што яна будзе сустрэнута балгарскай культурнай грамадскасцю з вялікай цікавасцю. Гэта будзе вялікім укладам у развіццё культурных і навуковых сувязей двух братніх славянскіх народаў.

Р. В. Ярмоленка